

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

122:4 • 2002

Erik Lönnroth (1910–2002)

Av Rolf Torstendahl

Erik Lönnroth gick bort den 10 mars 2002. Han hade då varit aktiv historiker i ett sjuttioal år och producerat en stor mängd skrifter sedan 1934, då doktorsavhandlingen *Sverige och Kalmarunionen 1397–1457* snabbt placerade den sensationellt unge Lönnroth (född 1910) i en akademisk frontlinje inom historieämnet. Avhandlingen väckte debatt, och debatt förblev Lönnroths livsluft. Han ville provocera invanda tänkesätt och omedvetna fördomar, och hans många skrifter från trettio- och fyrtiotalen vittnar om att hans provokationer mötte motstånd, som krävde svar. Men de väckte också beundran. Bevisen på framgång duggade tätt. När Lönnroth fått professur 1942 och blivit ledamot av Svenska akademien 1962 steg hans stjärna till en höjd, som gjorde honom till en etablerad auktoritet snarare än en akademisk frifräsare. Han ville fortfarande utmana, men hans åsikter framstod allt oftare som de oomtvistliga, eftersom han var så säkert förankrad i den akademiska världen. Förmågan att se svagheter i invanda tänkesätt behöll han dock livet igenom, och den demonstrerade han även i sina senast utkomna böcker och artiklar.

Det var som medeltidshistoriker Lönnroth gjorde karriär. Han studerade för Curt Weibull och blev docent vid Göteborgs Högskola på sin doktorsavhandling, *Sverige och Kalmarunionen*. Vid högskolan fick han fullgöra en del undervisning vid en institution där den ende professorn också var högskolans rektor. Det hindrade dock inte att han fick tid att skriva sin andra stora bok *Statsmakt och statsfinans* under de närmast följande fem åren. Efter dess publicering 1940 sökte Lönnroth den professur i Uppsala, som just blivit ledig efter Georg Wittrocks pensionering. Mot alla odds fick Lönnroth tjänsten 32 år gammal.

Rolf Torstendahl, f 1936, är professor emeritus vid Uppsala universitet, nu forskningsledare vid Södertörns högskola och adjungerad professor vid Mälardalens högskola. Han har huvudsakligen forskat om historieteori och svensk historiografi under 1800- och 1900-talen, och om professionalisering och byråkratisering i ett västeuropeiskt perspektiv under samma tid. Nuvarande forskning gäller byråkrati och politik i det sena kejsardömet Ryssland.

Adress: Historiska institutionen, S:t Larsgatan 2, 753 10 Uppsala.

E-post: rolf.torstendahl@hist.uu.se

Striden om professuren har intresserat fackhistorikerna och har nyligen ingående beskrivits av Håkan Gunneriusson.¹ Hans skildring visar att alla, inklusive Lönnroth själv, var överraskade av utgången av de sakkunnigas behandling. Här var det Erland Hjärne som stod för det oväntade. Hjärne hade övertalat Nils Ahnlund att ställa upp som sakkunnig tillsammans med honom själv och Curt Weibull, Lönnroths lärare, och förväntningarna var att någon av kandidaterna från Uppsala eller Stockholm, Hugo Valentin eller Thorvald Höjer i första hand, skulle få professuren. Hjärne deklarerade dock för Ahnlund, när utlåtandena skulle vara färdiga, att han imponerats så av Lönnroths skrifter, att han ansåg sig inte kunna underlåta att ge honom första förslagsrummet. Eftersom också Curt Weibull gjorde det, fick Lönnroth en god utgångspunkt. Motsidan sökte mobilisera politiskt stöd hos ecklesiastikminister Bagge, högerledaren, för att förbigå Lönnroth, men Hjärne agerade aktivt för att få denne utnämnd. Tio år senare kallades Lönnroth att efterträda Curt Weibull som professor i Göteborg, och göteborgaren Lönnroth tvekade inte att tacka ja. Det var i Västsverige, i Göteborg och i Bohuslän, han kände sig hemma.

Erik Lönnroth hade flera forskningsområden, och på alla gjorde han betydelsefulla insatser. Det kan dock knappast råda någon tvekan om att hans mest banbrytande insatser gällde den svenska medeltiden. Doktorsavhandlingen *Sverige och Kalmarunionen* gav ett nytt perspektiv på själva unionsfördragen, som oupphörligt analyserats i nordisk historieforskning särskilt från den tid då Caspar Paludan-Müller 1840 lagt fram sin kritiska analys av fördraget. Lauritz Weibull hade skrivit två artiklar med ingående diskussion av unionsmötet och unionsdokumenten 1930–1931, och 1930 hade också Gottfrid Carlsson publicerat sin analys av unionen.² Lönnroth omtolkade dock dess betydelse för den svenska historien under unionens första sex årtionden och gav en ny ekonomiskt orienterad förklaring åt de stridigheter kring unionen som var centrala i svensk politik från 1430-talet fram till 1457. Att Lönnroth såg människors drivkrafter i dessa strider i ljuset av deras ekonomiska intressen och som maktpolitik innebar en utmaning mot den tidigare tolkningen av framför allt Engelbrekt Engelbrektsson, men också drott-

ning Margareta, Erik av Pommern, biskop Thomas och Karl Knutsson framstår i boken i annan dager än den invanda. Nationella motiv, kamp mot främlingsvälde och utländsk ockupation skjuts i bakgrunden, och det i en tid, då nationalismen burit fram Hitler till makten i Tyskland och flera andra länder i Europa gav nationalistiska kampgrupper stort spelrum. Avhandlingen kunde därför läsas med politiska förtecken, men den var inte politiserande. Däremot gav den upphov till politiskt färgade debatter mellan Lönnroth och mer nationellt och konservativt sinnade historiker som Nils Ahnlund, Kjell Kumlien och Gottfrid Carlsson.³ Med Nils Ahnlund hade han också ett intensivt meningsutbyte om Korners *Chronica novella*, där båda kombattanterna behärskade det svenska språkets uttrycksmedel till fulländning och drev sina uppfattningar med polemiska övertoner.⁴

Av historikerna lästes boken emellertid inte minst som en källkritisk programskrift. Anslaget i analysen av unionsfördraget följdes av en rad andra ingående diskussioner av källor till olika delar av den svenska historien under 1400-talets första hälft. Biskop Thomas frihetsvisa och krönikorna från "Engelbrektskrönikan" till "förbindelsedikten" och "Karlskrönikan" examinerades ingående och Lönnroth ansåg sig kunna konstatera att detta var politiska skrifter med ett tydligt politiskt budskap för att passa kretsen kring Karl Knutsson. "Sturekrönikan" och dess tillkomstmiljö hade han behandlat i en tidigare *Scandia*-uppsats.⁵ Medan andra forskare, främst Ahnlund och den förhållandevis unge medeltidsforskaren från Stockholm, Kjell Kumlien, sökte spår av äldre material och en pålitlig kärna i krönikornas berättelser, avfärdade Lönnroth dem som material för en rekonstruktion av det historiska förloppet på deras tendens. Det innebar dock inte att hans historia blev blodfattig. Själva tendensen i huvuddelen av det bevarade materialet blev till en kärnpunkt i hans framställning av stridigheter mellan olika fraktioner inom rådet och bland stormännen.

Dessa Lönnroths ståndpunkter är numera välkända, även om hans källkritiska positioner och slutsatser fortfarande kan väcka debatt när nya rön kring materialet skall kombineras till en helhetsbild. Även om Lönnroth vid omtryck av avhandlingen skriver i ett förord, att den häftiga kritik, som rikta-

1. Håkan Gunneriusson, *Det historiska fältet. Svensk historievetsenskap från 1920-tal till 1957*, Uppsala 2002, s 83–118.

2. Caspar Paludan-Müller, *Observationes criticae de foedere inter Daniam, Sueciam et Norvegiam auspiciis Margaretae reginae icto*, Köpenhamn 1840; Lars Weibull, "Unionsmötet i Kalmar 1397", *Scandia* 1930, s 185–222 (omtr i *Nordisk historia* 3, s 41–77) och "1397 års unionsbrev och dess rättsgiltighet", *Scandia* 1931, s 115–142; Gottfrid Carlsson, "Kalmarunionen", i *Historisk tidskrift* 1930, s 405–481.

3. Erik Lönnroth, "Engelbrekt", i *Scandia* 1934, s 1–13; Erik Lönnroth, "Engelbrektslitteratur från 1934", i *Scandia* 1935, s 147–167.

4. Lönnroths inlägg är "Lüneburgshandskriften (D-texten) till Korners *Chronica novella*", i *Scandia* 1935, s 80–111, och "Dateringen av D-texten till Korners *Chrinioca novella*. Sammanfattning av en diskussion", i *Scandia* 1936, s 89–104. Om debatten och Ahnlunds inlägg se Gunneriusson 2002, s 78–83.

5. *Scandia*, vol 6, 1933, s 173–192.

des mot boken åren efter det att den kommit ut ”på några punkter [var] berättigad”, har han i vetenskapliga sammanhang alltid varit beredd att försvara sina ursprungliga slutsatser.⁶

Hans maktpolitiska inriktning i kombination med en ekonomisk förklaringsgrundval är dock värd att notera. Det finns ett starkt konventionellt drag i analysen av fördraget (den juridiska analysen hade en lång tradition bland tyska rättslärdar och historiker, och Lönnroth hänvisar till flera av dem bl a Gierke) och även den typ av innehållsanalys, som Lönnroth ägnade det senare materialet var av en välkänd art om än inte tillämpad så på detta material. Därför framstår Lönnroths nästa stora verk, *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige* (1940), som desto mera nyorienterande i avseende på det sakområde, som Lönnroth satte i fokus för analysen. Om han i doktorsavhandlingen utmanade den politiska tolkningen av det antiunionella skeendet, så lade han i den andra skriften fram en ny tolkning av det politiska systemets grunder.

I *Statsmakt och statsfinans* gav Lönnroth en sammanfattande framställning av statens grundvalar i finansiellt hänseende. Som han själv konstaterade i förordet hade området berörts ”mer eller mindre ingående” i politisk-historiska framställningar, men någon övergripande behandling av temat fanns inte. Vad Lönnroth behandlar i boken är statens relation till samhället och hur statens aktiviteter kunde finansieras. Även om Lönnroth inte för någon teoretisk debatt om statens natur och inte om definitionen och kriterierna, så handlar en stor del av boken om förhållanden som är direkt relaterade till sådana teoretiska frågor. Han är dock inte intresserad av definition och teori för sig, utan han granskar statens uttryck och det legala tvång som var förutsättningen för beskattning. Skatterna och sättet för deras uppbörd är ett genomgående tema. De satte gränserna för statens verksamhet. Relationen mellan kung, krigsmakt och ekonomiska möjligheter (statens intäkter) är den genomgående tematiken.

Själva betraktelsesättet var nyskapande. Lönnroth såg ett system där tidiga iakttagare enbart sett aktörer och handlingar. Han var noga med att sätta

6. Herman Schück, *Engelbrektskrönikan. Tillkomsten och författaren*, Stockholm 1994. När Schück vid ett sammanträde på Vitterhetsakademien i januari 1994 presenterade sina forskningar om krönikan, (”Johan Fredebern och Engelbrektskrönikan” i *KVHAA: årsbok* 1994, s 136–143) d v s det material som Lönnroth använt sextio år tidigare, uppträdde Lönnroth som huvudopponent och försvarade engagerat sina slutsatser från 1934 och vägrade att göra några modifikationer av betydelse utifrån Schücks forskningsresultat. Jfr Lönnroths artikel ”Engelbrektskrönikan”, *Scandia* 1995, 121–134, där han vidareför diskussionen med Schück.

in alla de nya statliga formerna och organen och alla nya krigstekniska förändringar i det system som han tecknade. Riksmötena från 1400-talet ingick i maktfördelningen liksom kyrkan och prästerskapet. Det handlade om resurser och deras disposition. Avsaknaden av ett sammanfattande slutkapitel gör dock överblicken svår, trots författarens formuleringsförmåga. Den nationellt baserade statsmakt som efterträdde unionsmonarkin kunde inte foga in kyrkan, dess män och resurser i sin nya ordning. ”Det återstod blott att slå ned dem med vapenmakt och våldspolitik”, konkluderar Lönnroth.

Den konklusionen är dock bedräglig som karakteristik av vad boken syftar att åskådliggöra, liksom den politiska slutsatsen, att Sturetidens finansiella system innebar att statens företrädare samlat tillgångar i sina händer, som gav möjlighet att ”bygga en ny politisk grund för samhälle och stat”.⁷ Dessa slutsatser pekar framåt, men boken handlar om det föregående skeendet, systemets kontinuerliga förändring från landskapslagarnas samhälle och makt- och resursfördelningen då, via stormannaklassens framväxt med dess förmåner, rättigheter och skyldigheter inom statens ram till det unionella enväldet och dettas sammanbrott. Makten som en funktion av resurser var bokens tema.

Det finns mycket i Lönnroths framställning som för tankarna till Weber och hans syn på makt och ekonomi. Härvid hade han en meningsfrände i den några år yngre Sven A Nilsson, som dock alltifrån 1970-talet fick en mer materialistisk och mindre weberiansk teorigrund.⁸ Det systemanalytiska draget, som för tankarna åt helt annat håll i den politiska och sociologiska teoridiskussionen, finns emellertid också väl utvecklat. De båda teoretiska momenten förenas väl i Lönnroths konception, samtidigt som Lönnroth aldrig explicit diskuterar samhällsteoretiska förutsättningar för sina historiska förklaringsmodeller. Det är mycket lätt att läsa Lönnroths arbeten utan att märka de teoretiska förutsättningarna och det står inte ens helt klart, om Lönnroth själv sett dem som ett teoretiskt system eller om han främst utgått från en metodisk och politisk orienteringsgrundval.

Man skall alltså inte låta sig förleda att tro, att Lönnroths sätt att hantera teoretiska problem gjorde hans framställningar till sociologiska eller polito-

7. Erik Lönnroth, *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige. Studier över skatteväsen och länsförvaltning*, Göteborg 1940, s 264.

8. Jfr mitt minnestal över Sven A Nilsson i *KVHAAs Årsbok* 1988, s 39–44, och min artikel ”Minimum Demands and Optimum Norms: The ‘Weibull School’ in Swedish Historiography 1920–1960”, i *Scandinavian Journal of History*, 1981, s 117–141, spec s 133–137. I ett samtal vid mitten av nittioalet förde jag Weber på tal med Lönnroth. Han hävdade då att Weber var en naturlig referenspunkt för honom under slutet av trettioalet och att han både läst Weber och diskuterat dennes verk i seminarieform.

logiska texter. Den teoretiska analysgrunden var möjlig att precisera bara för den som sökte efter den. Som Ragnar Björk visat i sin ingående analys av Lönnroths framställningssätt – en analys som Lönnroth själv visade att han accepterade och uppskattade – var Lönnroth också en medveten berättare, som även i sina mest analytiska verk strävade efter att finna en berättande form och ett centralt subjekt, som förde handlingen framåt.⁹ I de båda tidiga verken var detta handlande subjekt abstrakt, och i *Statsmakt och statsfinans* är det staten själv som står i centrum. Det säger mycket om Lönnroths formuleringskonst att han lyckades med bedriften att låta staten vara huvudaktör i ett drama som utspelades under mer än trehundra år. I andra skrifter, inte minst de många uppsatserna om medeltidens maktkamper, som tillkom under och strax efter arbetet med de två stora böckerna, ställer han de handlande personerna på ett helt annat sätt i fokus. Berättelsen blir där handfast med tydliga aktörer.

Sitt mästerskap i formuleringar visade Lönnroth oftare och mer tydligt i sina mindre uppsatser än i sina stora böcker. Några av de mest kända av artiklarna (ofta ursprungligen tryckta i *Scandia*) finns samlade i volymen *En annan uppfattning* (1949) och flera av dem finns omtryckta i *Från svensk medeltid* (1959). Här dominerar den källkritiska analysen och det kärva makt-politiska perspektivet vare sig det gäller ”de äkta folkungarna” eller uppgörelserna mellan unionens företrädare och den nationella statsbildningens stridande förkämpar. Det är dock inte lätt att i dessa uppsatser finna en teoretisk förankring i den ekonomiskt baserade systemteori, som jag diskuterat ovan. Uppsatserna är mer jordnära, mycket mer tydligt berättande men alltid med en uppenbar udd och en uttalad önskan att omvärdera tidigare förshållna teser. Under femtiotalet kom Lönnroth att sträcka sitt intresse påtagligt utanför Sveriges gränser och han skrev flera essäer om europeisk medeltid, där han sökte placera in nyare uppfattningar om svensk historia i de nyorienteringar som skett i europeisk historiografi under 1900-talet.¹⁰ Man anar den erfarne universitetsläraren och hans vilja att tydliggöra Sveriges plats i världen bakom detta perspektiv. Som forskare begränsade sig Lönnroth dock till det svenska och det nordiska.

9. Ragnar Björk, *Den historiska argumenteringen. Konstruktion, narration och kolligation – förklaringsresonemang hos Nils Ahnlund och Erik Lönnroth*, Uppsala & Stockholm 1983.

10. Framför allt ”Roms fall”, ”Den feodale kungen” och ”Renässansens samhälle” i *Historia och dikt. Essäer*, Stockholm 1959, men också ”Die Goten in der modernen kritischen Geschichtsauffassung” (1972) i Erik Lönnroth, *Scandinavians: Selected Historical Essays*, Göteborg 1977.

Man kan med fog karakterisera Lönnroths första två stora böcker som magistrala till ämne och syftning. Han ville inte bara redovisa en forskningsinsats och några analytiska iakttagelser, utan hans vision var uppenbart större. Han blickade ut över en lång tidsperiod och ville se det svenska samhällets och det svenska politiska livets dynamik under långa tidsperioder. Han hade en böjelse mot ”syntesen” – inte i betydelsen, att han sökte en mellanståndpunkt mellan ytterligheter, utan i meningen, att han strävade efter en sammanhängande tolkning av ett långt och mångfacetterat skeende. Det teoretiska elementet var därför viktigt, även om det inte var fråga om en uttalad eller ens särskilt utarbetad samhällsteori, som han refererade till.

Vikingarnas värld låg inte långt borta från den konception för medeltidens stat som Lönnroth utarbetat i *Statsmakt och statsfinans*. I en rad uppsatser har han klargjort sin mening om vikingarna och deras samhälle och hur detta samhälle relaterades till senare tiders kamp om militära och ekonomiska resurser. Nästan alla dessa uppsatser härrör från tiden från 1960- och 1970-talen och de flesta av dem är skrivna för att presenteras för en internationell publik.¹¹ Detsamma gäller ett par allmänna översikter av nordisk och nord-europeisk historia under medeltiden, främst den som han skrev för *Cambridge Economic History of Europe*.¹² Det finns anledning att begrunda hur nära förbunden forskning och översikt var för Lönnroth. Han ville uppenbarligen skriva historia på ett sätt som kunde förstås och läsas av alla inom en ”bildad allmänhet”.

I den ambitionen passade utomordentligt väl också hans åtagande att vara redaktör för verket *Bohusläns historia* (1963), där han själv skrev om Bohusläns medeltid. Västsverige i allmänhet och Bohuslän i synnerhet låg Lönnroth varmt om hjärtat, vilket också framgår av hans uppsats ”Förre ägarens religion”.¹³ Där kände han sig uppenbarligen höra hemma och vara rotad. Med den utgångspunkten kunde han ta upp också det rent lokala till historisk betraktning. De stora utblickarna och det abstrakta tänkandet hade hos honom en nära förbindelse med det konkreta, lokala och närliggande.

Ett stort vetenskapligt intresse ägnade Lönnroth alltifrån sextiotalets andra hälft åt Gustav III och hans tid. Publiceringen av boken *Den stora rollen*.

11. Flera av dem finns tryckta i Lönnroth 1977. Den värdefulla bibliografin över Erik Lönnroths skrifter 1931–1976, sammanställd av Ola Cristensson, som ingår i denna skrift (s 143–190) utgör en oundgänglig referenspunkt för Lönnroths författarskap fram till 1976.

12. Finns också återtryckt i Lönnroth 1977.

13. Lönnroth 1959, s 193ff.

Kung Gustaf III spelad av honom själv (1986) var en triumf för Lönnroth, som vid sjuttiosex års ålder började tala om sig själv som gammal. Boken fick stor framgång, inte bara i Sverige, och översattes till olika främmande språk som franska och ryska. Lönnroths syn på bokens huvudperson framgår redan av titeln. Det var en kung upptagen av att leva sig in i sin tids uttrycksmedel och sin tids politiska förvecklingar han skildrade, en kung med dubbelhet i perspektivet på sin egen verksamhet.

Slående är emellertid också den förskjutning av fokus som inträtt i Lönnroths historiska författarskap. Visst tar han också i Gustav III-boken upp materialfrågor och källkritiska problem, men sakproblemet rör den enskilda personen och hans förhållande till makten, till politiken och till samhället. Boken om Gustav III är inget undantag i Lönnroths senare produktion. Han ägnade exempelvis en minnesteckning i Svenska akademien åt Gustaf Adolf Reuterholm på det sätt som var akademins etablerade form för historiska framställningar. I skriften "Döda fallet-katastrofen och 'den mänskliga faktorn'"¹⁴ försökte Lönnroth fixera "Vild-Hussens" roll och med hjälp av källkritisk metod visa vad avsikterna varit med handlingarna som ledde till uppkomsten av Döda fallet. Lönnroths rationalistiska tolkning utifrån en ingående analys av materialet utgör en effektiv kontrast till många tidigare fantasi-fulla tolkningar av Huss agerande i en tid då kanalbyggnader och vattenleder var livsviktiga för byar och enskilda. Avståndet är ändå stort mellan den unge Lönnroths intresse för politiska system och makten som funktion av ekonomiska och militära resurser och det intresse för individers förhållningssätt och t o m psykisk disposition som han manifesterade i de sena skrifterna, även när han förknippade dem med samhälleligt betydelsefulla handlingar.¹⁵ I de senare skrifterna fanns en tendens att förklara handlingsmönster i psykologiserande termer, som var den unge Lönnroth främmande. Om man jämför Lönnroths skildringar av Engelbrekt, Sten Sture den äldre, Kristian I, och en rad stormän i svensk medeltid framstår kontrasten som stark. I de tidiga uppsatserna är den källkritiska diskussionen och den politiska tolkningen av handlingar det bärande elementet, inte förståelsen av individens psykologi.

Ytterligare ett forskningsfält, med flera förgreningar, var Erik Lönnroths. Han skrev den avslutande, femte delen av *Den svenska utrikespolitikens histo-*

14. Ingår i den kollektivt författade boken Hans Bergh, Harald Ivarsson & Elisabeth Geijer (red), *Döda fallet och Ragundasjön. En naturkatastrof i nytt ljus*, Hammarstrand 1990.

15. Se också artikeln "Det biografiska synsättet", i *Historisk tidskrift* 1986:3, s 289–297.

ria (1959),¹⁶ där han behandlade åren 1919–1939. Alldeles särskilt fäste han sig uppenbarligen vid Östen Undéns gärning som principfast utrikesminister och talesman för de små staternas rätt inom NF. Den bild Lönnroth gav av Undén har först på senaste tid kommit att ifrågasättas till vissa delar, men då måste man hålla i minnet, att Lönnroth kunde arbeta endast med det officiella materialet. Östen Undén var då fortfarande aktiv som utrikesminister och hans arkiv, som betytt mycket för senare forskning, var inte tillgängligt.

Att Lönnroth var djupt engagerad i samtidens politik, andra världskriget, dess förutsättningar och dess återverkningar, framgår tydligt av hans många tidningsartiklar. Han verkade i första hand som historisk recensent, och det innebar att han tog upp många frågor som rörde det nära förflutna. Villkoren för världens utveckling fascinerade honom uppenbarligen, men han såg den moderna historien i ett annat ljus än det medeltida Sveriges. Östen Undén var en aktör bland andra aktörer. I andra världskrigets förhistoria fixeras inte ekonomiska och militära resurser som maktspelets bas utan analysen sker inom ramen för en mer traditionell form av politisk historia.

En annan aspekt av den modernaste historien tog Lönnroth upp i sin skrift *Lawrence av Arabien. Ökenkrigaren och politikern* (1943). Här gick källkritiken hand i hand med ett försök att värdera officiell och "privat" utrikespolitik. Skriften är kanske mest intressant därför att den utgör Lönnroths enda verk som baseras huvudsakligen på icke-svenskt material och som tar upp ett historiskt skeende där inte Sverige eller svenska personer och intressen står i förgrunden.

Som historisk forskare var dock Lönnroth i högsta grad intresserad av allmänna problem. Men han ville uppenbarligen begränsa sig till det han kände att han materialmässigt behärskade, när han utövade sin vetenskap. Man kan se en klar skillnad mellan de ämnen han behandlade som kulturskribent i olika tidningar och tidskrifter och de som han tog upp i sina vetenskapliga publikationer. Hans intressen var vida och gällde de flesta ämnen i svensk och allmän historia.

Han ville inte bli läst bara av en liten grupp av akademiker och han ville inte höra hemma bara bland det egna landets lärda. Det var naturligtvis till god hjälp i hans internationella kontaktnät, att han hade en stark position i de lärda akademierna och det nationella offentliga livet. Som medlem i Svenska akademien tog han på sig de arbetsuppgifter som förväntades och skrev

16. Lönnroth hade flera år tidigare bidragit med en analys av Undéns politik, "The Diplomacy of Östen Undén", till Gordon A. Craig & Felix Gilbert, *The Diplomats 1919–1939*, s 86–99, Princeton 1953.

minnesteckningar över inte bara sin företrädare Fredrik Böök utan också om biskop Thomas av Strängnäs (1966), E M Staël von Holstein (1998) och Gustaf Adolf Reuterholm (2001). Ericus Olai hade han ägnat en studie vid inträdet i K. Humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala. Han var också medlem i de båda andra sjuttonhundratalsakademierna Kungliga Vitterhetsakademien (där han också var en flitig deltagare i debatter och arbete) och Kungliga Vetenskapsakademien, och på äldre dagar valdes han in i Academia Europaea. Genom de många kontakter han knöt i dessa akademier, i sina uppdrag inom Statens humanistiska forskningsråd (HFR) och Humanistiskt-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR), och i de lärda samfund han dessutom var medlem av var han både nationellt och internationellt eftersökt som talare och som deltagare i olika vetenskapliga och ceremoniella sammanhang.

När Lönnroth hade deltagit i den historiska världskongressen i Rom 1955, kunde han inte hålla tillbaka reflektionen, att det mest påfallande draget i diskussionerna var trosdeklarationerna från den katolska kyrkans företrädare å ena sidan och de sovjetiska (Lönnroth säger i det kalla krigets anda de ryska) kommunisterna å den andra. Reaktionerna i publiken var olika, men de var mer politiskt än vetenskapligt betingade. "Vilka riktlinjer följer vi, konfessionellt obundna historiker, när vi bildar oss en uppfattning om de stora historiska sammanhangen? Hur mycket undermedvetna trossatser, politiska och ideologiska, släpar vi med oss i den vetenskapliga verkstaden?" frågar sig Lönnroth.¹⁷ Han var inte, och han ville inte vara naivt "objektivistisk" i betydelsen, att han tog för givet att det han ansåg sig kunna konstatera var *den enda* vetenskapliga lösningen av problemen. I princip menade han att det alltid fanns olika lösningar och olika förhållningssätt till historien. I hans polemik både före och efter andra världskriget finns det dock många tecken som tyder på att han ansåg sig ha kommit fram till den vetenskapliga lösningen på problem som han behandlat.

Nu har vi kommit till den punkt, där våra medvetna eller omedvetna ideologier kommer in i spelet och måste sättas på plats. Jag har i hög grad upplevat en period i svensk historieforskning, då vi måste slå oss fria från en politiskt konservativ värderingsskala: då forskning och forskningsresultat som förringade Sveriges nationella hjälteideal och vördnaden för fädernas kyrka, ansågs direkt skadliga och måste kämpas fram till erkännande. Den kampen är slutförd, men det vore en farlig illusion att tro, att

vi därför skulle ha hamnat i den absoluta och förutsättningslösa objektivitetens himmelrike. Vi har inte tagit upp utmaningen från kloka och tänkande företrädare för den konservativa historieuppfattningen att lägga fram en historiesyn, som skulle vara representativ för vad som i detta sekels början kallades "vänstern". Vi har i princip önskat vara objektiva – i vilken grad detta har lyckats, får framtidens historiker döma om. I pessimistiska stunder har jag en känsla av att vi har givit uttryck åt diverse omedvetna fördomar utan att bygga ett inbördes sammanhang mellan dem. Detta hänger samman med att vi i vår intresseinriktning har fortsatt att vara fixerade vid den traditionella, konservativa historieskrivningens värderingsskala, fast vår fixering varit negativ. Det finns en benägenhet att bygga en Sveriges historia av idel hål efter fornstora minnen, och det är olyckligt på alla sätt.¹⁸

Finns det en motsättning i Lönnroths vilja att inte vara "objektivistisk" och hans trosvisa kamp för vetenskapliga uppfattningar som han ansåg riktiga? Det kan det naturligtvis göra, men det finns också en annan lösning. Det finns all anledning att tro att Lönnroth var övertygad om möjligheten att nå till en vetenskapligt säker slutsats, om bara problemet var givet och materialet var givet. Det han talar om i citaten ovan (och också på flera andra ställen i sina reflekterande historiebetraktelser) gäller möjligheten att ställa problem på olika sätt och därmed göra alternativa tolkningar möjliga. Men han talar också om något mer. Han utgick från att värderingar spelar en stor roll i historievetenskapen, inte minst politiska värderingar. När han sade att vetenskapen kan vara värderings- och ideologistyrd menade han rimligtvis – om han ville undvika självmotsägelser – att historikerns intresse för vissa delar av historien, sakområdet, och historikerns val av problem och frågor kan vara påverkade av värderingar och ideologier. Men ett givet problem med ett givet material kan ändå betraktas som lösbart på bara ett sätt.

Jag vill inte påstå att det är säkert att Lönnroth resonerade på detta sätt och hade just denna uppfattning. Han lekte inte ogärna med ganska långtgående relativistiska tankegångar, som skulle kunna vara svärförenliga med ett sådant synsätt.¹⁹ När jag ändå vill framhålla, att det är möjligt att Lönnroth tänkte på detta sätt, beror det på att Lönnroth ville vara konsekvent, och det finns en möjlighet till konsekvens i hans ståndpunkter. Det kan dock

18. Erik Lönnroth, "Ett forskningsråds kriterier för prioritering av problemområden", i *Problemvurdering og prioritering i historie*, Studier i historisk metode, 5, Odense 1970, s 39–48, cit s 44.

19. "Modern historievetenskap" i Gunnar Aspelin & Göte Turesson (red), *Vetenskap av idag framlagd av svenska forskare*, Stockholm 1940, s 166–193.

17. Lönnroth 1959, s 18f.

innebära, att hans reflektion var mindre djupsinnig och hans vetenskapspositivism starkare än han själv tycks ha velat mena. Han hade en flera gånger upprepade tes: "Isolerar man en aspekt på historien: den politiska, den ekonomiska eller den kulturella och försöker förklara allt skeende utifrån denna enda utgångspunkt, är man dömd att hamna i galenskap."²⁰ Att försöka observera tillvarons mångsidighet och ta med samspelet mellan kultur, politik och ekonomi var en grundsten i Lönnroths historiesyn. Utifrån denna utgångspunkt ställde han sig också kritisk till nyttan av formulerade teorier och uttalade metodprogram i historisk forskning. Med deras hjälp kunde man enligt hans mening bara ensidigt ringa in en faktor eller en typ av faktorer. Men "metodik kan bli en alldeles ofruktbar luftakrobatik" om den inte är relaterad till en uppfattning om vilken forskning man vill ha. Utifrån "människlighetens situation idag" måste forskaren skaffa sig en genomtänkt övertygelse grundad på empirisk iakttagelse. "Varje ensidigt vald aspekt på orsakssammanhangen innebär risk för trångsynthet vid analys av dem." Lönnroth ville ha ett vitt och öppet fält av faktorer att förklara historiska skeenden med.²¹ Det är dock inte självklart hur – eller om – kravet på mångsidighet och flexibelt samspel av faktorer av olika art går att förena med tanken, att det finns säkra vetenskapliga slutsatser utifrån givna problem och material. Därför kanske det trots allt inte var så han resonerade. Med sin syntetiserande formuleringskonst gav han läsare och åhörare en bild av mångsidigt samspel av orsaker på ett sätt som bär drag av illusionistens prestation. Slutsatsen kan bara bli att Lönnroth pendlade mellan en positivistisk tro på entydiga sanningar i vetenskapen (inte en entydig sanning men skilda sanningar för vart problem) och berättarens önskan att ge läsaren en övertygelse om att den i ord målade tavlan måste vara sann, just därför att den bär en så sanningslik prägel och är så väl formulerad. Lönnroths förhållningssätt till historisk vetenskap bär alltså spår både av en positivistisk vetenskapstro i Karl Poppers anda och av den relativistiska estetiska "representationism", som fått sina talesmän framför allt i Hayden White och Frank Ankersmit.²² Någon alldeles

20. Lönnroth 1959, s 32.

21. Lönnroth, "Ett forskningsråds kriterier...", s 46. Se också Erik Lönnroth, "Om historiska förändringar", i *Scandia* 1975, s 143–153.

22. För Karl Popper se framför allt hans *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, London 1963 och hans inlägg i Kuhn-debatten ("Normal Science and Its Dangers", i Imre Lakatos & Alan Musgrave, *Proceedings of the International Colloquium in the Philosophy of Science*. Vol. 4, *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge 1970, s 49–58); beträffande Hayden White se hans *Tropics of Discourse*, Baltimore 1978 och *The Content of the Form*, Baltimore 1987, och beträffande Ankersmit hans *History and Topology: The Rise and Fall of Metaphor*, Berkeley, Los Angeles & London 1994.

entydig och definitiv ställning tycks han inte ha tagit mellan dessa alternativ.

Erik Lönnroth var inte en skolbildare. Han hade förvisso elever, som blev framgångsrika historiker, men de var inte sensationellt många och sammanhållna kring en vetenskaplig tematik eller ett metodologiskt program. Ett skäl kan vara, att Lönnroth inte hade något tydligt metodiskt eller teoretiskt program. Han började som en "weibullare". Han var inte bara elev till Curt Weibull utan hade också redan före disputationen nära relationer till Lauritz Weibull och till dennes elever Ingvar Andersson och Sture Bolin. Han fick publicera flera artiklar före och efter avhandlingen i *Scandia*, som Lauritz Weibull redigerade med fast hand. Han passade i kretsen med sin omvärderande infallsvinkel och sitt betonande av källkritiska aspekter. Men han gav inte uttryck åt den vetenskapspositivistiska slutsatsdoktrin, som Lauritz Weibull praktiserade och stundtals (långt mer än Curt Weibull) explicit förfäktade i andan av Langlois och Seignobos metodiska lärobok. Lönnroth stod alltså socialt mitt i det weibullska fältet, men han renodlade den källkritiska idégrundval, som också var Lauritz och Curt Weibulls. Han kom snart att betraktas som en auktoritet på frågan vad den "weibullska skolan" stod för. Han såg sina föregångare och lärare inom den källkritiskt orienterade historieforskningen, Lauritz och Curt Weibull, alltmer som i första hand källkritiker,²³ och bortsåg från deras vetenskapsteoretiska grundpositioner. I ett uppmärksammat meningsutbyte med Bertil Boëthius i *Historisk tidskrift* 1950–1951 med anledning av Lönnroths essäsamling *En annan uppfattning* från 1949, skrev Lönnroth, att det inte fanns något principiellt nytt i de källkritiska normer han följde. "Det är inte så mycket principerna, vare sig det gäller historiens metodik eller dess målsättning, som skilja Boëthius och mig åt. Det är tillämpningen, särskilt i den mån den går ut över konservativa idealbilder i Sveriges historia." Det var en synpunkt som Boëthius tacksamt noterade, eftersom han själv menat, att framför allt Harald Hjärne men också andra uppsalahistoriker varit starkt intresserade av källkritik och att skillnaden mot bröderna Weibull var liten.²⁴ Vetenskapsteoretiskt följde Lönnroth alltså inte helt sina weibullska lärofäder. "Bevisningspositivismen"²⁵ praktiserades visserligen också av Lönnroth, men han uppmärksammade inte dess

23. Se t ex hans artikel om Lauritz Weibull i *Svenska män och kvinnor* och hans "En banbrytare" (om Lauritz Weibull) i *En annan uppfattning*, Stockholm 1949, s 22–28.

24. Lönnroth, "Är Sveriges historia oföränderlig?", i *Historisk tidskrift* 1950, s 380–391, spec s 383f, och Bertil Boëthius, "Principfrågor", i *Historisk tidskrift* 1951, s 55–64, spec s 58.

25. Jag har använt termen tidigare för att särskilja detta vetenskapsteoretiska synsätt från andra betydelse av termen "positivism". Se "En nygamal Weibull-myt", i *Scandia* 2000, s 329.

vetenskapsteoretiska innehåll. I stället betonade han samhällsteoretiska utgångspunkter, som var dem främmande. Han satte tolkningen av centrala politiska skeenden och av statens villkor och statssystemets förutsättningar i centrum för analysen på det sätt jag utvecklat ovan. Därmed blev han en förnyare inom den weibullska kretsen. Den sammanhållning, som otvivelaktigt fanns i denna krets, har inneburit att den pluralism i teoretiskt hänseende, som också fanns där, har tonats ner av både vänner och fiender. Lönnroth hade sin teoretiska särprägel, men han gjorde inte stort väsen av den.

Själv ville Lönnroth vidga de vetenskapsteoretiska horisonterna, och i striden mot vissa marxistiska historiker skrev han: "Vi har alla våra åsikter, vi kan inspireras av dem till den ena eller andra sortens problemställningar, men den sanning vi strävar efter måste vara allmängiltig. Vi kan aldrig nå den totala objektiviteten eller den absoluta sanningen – det är så självklart för alla som har någon forskarerfarenhet, att det inte borde behöva sägas. Men vi kan ärligt sträva efter att vara så objektiva och sanningsenliga som möjligt. Det är vår enda chans att göra en insats till gagn för mänskligheten."²⁶ Vid närmare granskning visar det sig att han accepterade flera ledande marxistiska historiker (Per Nyström, Lars Herlitz, Bo Gustafsson och Christer Winberg) därför att de arbetade "med fakta, hämtade ur källmaterialet och gallrade med kritisk analys". Det var alltså snarare vad han ansåg vara okritisk teorifixering hans kritik riktade sig mot, samtidigt som han själv med skärpa vände sig mot att bli betraktad som "positivist". När han själv här hänvisade till sin *Scandia*-uppsats om historiska förändringar från 1975, tänjde han dock begreppen. Vad han där tog avstånd från var den hempelska förklaringsmodellen, som han kallade för "nypositivistisk".²⁷

Det har sagts att Lönnroths och Sven A. Nilssons inval i styrelsen för Svenska historiska föreningen 1957 och Lönnroths ordförandeskap där från 1958 innebar att stridsyxan grävdes ner mellan en "uppsvensk" och en "sydsvensk" skolbildning. Det finns nog skäl att modifiera den uppfattningen, även om det är viktigt att personerna bakom *Historisk tidskrift* och *Scandia* kom att sammanföras och tvingas samarbeta genom denna händelse. Utjämnningen var emellertid något som till stora delar redan hade kommit till stånd. Ett slags ekvilibrium hade uppkommit när professurerna fördelats i Uppsala och Stockholm under andra hälften av 1950-talet, och Sven A Nilsson, Sten Carlsson, Gunnar T Westin och Sven Ulric Palme hade fått var sin. Därefter

var det faktiskt andra ting som upptog både professorernas och de yngre historikernas intresse – relationen mellan historia och samhällsteori, förhållandet mellan politisk och social historia etc – och därvid spelade de forna stridslinjerna en liten roll. Lönnroth medverkade gärna till ett bättre umgängesklimat mellan forna antagonister, men hans post som ordförande i Svenska historiska föreningen hade mest ett symboliskt värde därför att alla nu kunde se, att föreningen inte var ett organ för en viss riktning inom historikersamhället. Makten i posten skall dock inte underskattas. Föreningen tillsätter redaktör för *Historisk tidskrift* och snart efter Lönnroths tillträde var det dags för skifte på denna post. Lönnroths och Sven A Nilssons elev och vän Ingrid Hammarström blev 1969 tidskriftens huvudredaktör med Göran B Nilsson som medredaktör, och under deras egid fick tidskriften en helt ny yttre form och nytt innehåll. För denna förändring spelade alltså Lönnroth en viktig roll, även om han inte direkt lade sig i tidskriftens skötsel.

Kort efter det att han tillträtt som professor togs Erik Lönnroth i anspråk för offentliga uppdrag inom vetenskapspolitiken. Han var sekreterare i 1945 år universitetsberedning och han blev ordförande i HFR, när detta skapades 1960 i de tekniska och naturvetenskapliga rådens anda. Han kvarstod som ordförande till sammanslagningen med det samhällsvetenskapliga rådet 1977, och då blev han ordförande i HSFR fram till 1980. Det var naturligtvis av stor betydelse för svensk historievetenskap att Lönnroth intog denna centrala position i svensk rådsorganisation. Han var en uppslagsrik initiatör av nya projekt, när detta behövdes för det nyskapade rådet under 1960-talets första hälft. Han främjade medvetet uppkomsten av stora forskningsprojekt, och inte minst folkrörelseprojektet i Uppsala var en frukt av hans aktiva rekryteringspolitik. Andra projekt, där han och rådet engagerade sig var ödegårdsprojektet och emigrationsprojektet, och det råder knappast något tvivel om att HFR satte mönstret för en projektorganisation inom humaniora, som kom att kopieras och utvecklas av andra forskningsfinansiärer.

HFR ville också på olika sätt värna om humaniora, som ansågs sitta trångt i den tidens forskningspolitik. Samhällsvetenskaperna, särskilt sociologi och statsvetenskap, var på sextioalet modevetenskaper, och HFR sökte visa att humaniora missgynnades. Lönnroths aktiva kamp för att ge dem mer utrymme och mer finansiella resurser var påtaglig, inte minst genom utredningen *Humanistisk och teologisk forskning i Sverige. Nuläge och framtidsperspektiv* (1973), som HFR gav ut på Lönnroths initiativ och med historikern Lars-Göran Tedebrand som sekreterare. Lönnroth var också den svenske

26. Erik Lönnroth, "Marxism och historieforskning", *Artes* 1979:3, s 115–125, cit s 125.

27. Lönnroth 1975, spec s 143–146.

huvudaktören från det då bildade HSFR:s sida bakom tillkomsten av *Scandinavian Journal of History* (SJH) (fr 1979), avsedd som ett organ att föra ut nordisk historieforskning till världen och att vara ett forum för forskare utanför Norden, som intresserade sig för de nordiska ländernas historia.

Under Lönnroths tid som aktiv historiker var han intensivt och outtröttligt verksam på en mängd plan för att hålla ihop det svenska historikersamhället och att få det att fungera som en del i ett vidare humanistiskt forskarsamhälle. Han separerade inte sina roller. Han var professor, forskare, akademiledamot och HSFR-ordförande på en gång, och han skrev och tänkte om historia i alla sina funktioner. Han var en viljestark person, och tvekade inte att köra över andras meningar, om de inte sammanföll med hans egna, om han ansåg att det behövdes för sakens skull. Det har jag själv upplevt vid tillkomsten av SJH, då han helt negligerade mina villkor för att delta i det redaktionella arbetet och dekreterade att jag skulle ta på mig huvudredaktörskapet. Maktutövning av detta slag kan lätt väcka opposition, men Lönnroth hade en lyckosam förmåga att nästan alltid ha tänkt igenom situationen tillräckligt väl för att hans maktutövning skulle bli accepterad (så som jag själv accepterade den). Liksom jag vet att detta inte var enda gången som Lönnroths starka hand styrde och ställde med svenska historiker, vet jag att han inte bara var respekterad utan också vördad av en stor del av historikersamhället. Har man sett honom i en krets av unga forskare diskutera om sina egna forskningar och briljera med sin förmåga att minnas material och omständigheter, att dra slutsatser och att formulera ståndpunkter förstår man väl varför han imponerade på både unga och gamla kolleger och både på historiker och andra vetenskapsidkare. Lönnroth var en briljant forskare, som litade på sitt eget omdöme. Han var en lysande stilist och hade dessutom den avundsvärda förmågan att kunna föra ut sina resultat och uppfattningar till både vetenskapsmän och en bred publik. Han startade som en lysande raket, men till skillnad från pyroteknikens konkreta raketer behöll han både lyskraft och styrförmåga genom alla sina många år som ledande företrädare för svensk historievetenskap.

Summary: Erik Lönnroth (1910–2002)

This article is written on the occasion of the death of Erik Lönnroth in March this year. Lönnroth, born in 1910, played a prominent role among Swedish historians and in the Swedish academic community. He was only 24 years old when he defended his dissertation and 7 years later, in 1941, he became full professor of history at Uppsala University. He moved to Gothenburg, his home city, 10 years later where the sole chair of history had just become free.

Lönnroth's very early promotion was the object of a lively debate. At that time there was a rather sharp division among Swedish historians who adhered to the Weibullian school, with Lauritz and Curt Weibull as the leaders, and those of the Stockholm-Uppsala school of thought, which had been centred around the heritage from Harald Hjärne, who died in 1922. Though Lönnroth's teacher was Curt Weibull, his two most important books from before 1941, one on the Union of Kalmar and the other on the State and its finances in medieval Sweden, made a great impression on Erland Hjärne, who was Harald Hjärne's son and a medievalist. He recommended Lönnroth for the professorship going against the expectations of the academic community.

Lönnroth's rapid academic career paved the way for external assignments and appointments and, as he showed a great ability for such tasks, the government and organisations heaped upon him honorary appointments. For the discipline of history, his most important appointment was as the president of the new Research Council for the Humanities when it was established in 1960. He kept this post when the council merged with the Council for the Social Sciences in 1977.

His membership in many academies, among them the prestigious Swedish Academy, diverted his interest from the Middle Ages to the eighteenth century, and he wrote an important biography on Gustavus III. A commission to write the final part of the History of Swedish Foreign Policy (Up to World War II) inspired him to transform his lively interest in Sweden's political trends of the twenties and thirties into scholarly research.

It is no doubt that Lönnroth's important contributions to different fields of research were the result of a serious struggle with source material and a critical attitude to it. Source criticism was a *forte* in the Weibullian school, and Lönnroth used it as a forceful instrument. It seems, however, that he paid less attention to the other part of the teachings of Lauritz Weibull, his reserve for conclusions, and that increasingly Lönnroth simply loved telling history.